

การบูรณาการภูมิปัญญาท้องถิ่นในการจัดการทรัพยากรน้ำและ
สิ่งแวดล้อมพื้นที่ลุ่มน้ำสวายเพื่อเสริมสร้างความมั่นคงด้านเศรษฐกิจ
จังหวัดหนองคาย*

INTEGRATION OF LOCAL KNOWLEDGE IN WATER AND
ENVIRONMENT MANAGEMENT NAMSUAY RIVER BASIN TO
STRENGTHEN ECONOMIC NONG KHAI PROVINCE

ศรีเสด็จ กองแกน

Srisadet Kongkan

สำนักงานพัฒนาการวิจัยการเกษตร (องค์การมหาชน)

The Agricultural Research Development Agency (Public Organization), Thailand

E-mail: miniketsada@gmail.com

บทคัดย่อ

บทความฉบับนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อ 1) ศึกษาสภาพสภาพในการจัดการทรัพยากรน้ำและสิ่งแวดล้อมพื้นที่ลุ่มน้ำสวายโดยบูรณาการภูมิปัญญาท้องถิ่น 2) ศึกษาปัญหาและอุปสรรคในการจัดการทรัพยากรน้ำและสิ่งแวดล้อมพื้นที่ลุ่มน้ำสวายโดยบูรณาการภูมิปัญญาท้องถิ่น 3) พัฒนาภูมิปัญญาท้องถิ่นในการจัดการทรัพยากรน้ำและสิ่งแวดล้อมพื้นที่ลุ่มน้ำสวายเพื่อเสริมสร้างความมั่นคงด้านเศรษฐกิจ เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ ใช้การสนทนากลุ่มใหญ่/สัมภาษณ์กลุ่ม และจากการสังเกตแบบมีส่วนร่วมและไม่มีส่วนร่วม ผลการวิจัยพบว่า 1) สภาพในการจัดการทรัพยากรน้ำและสิ่งแวดล้อมพื้นที่ลุ่มน้ำสวายโดยบูรณาการภูมิปัญญาท้องถิ่นโดยทั่วไปชาวบ้านจะใช้วิธีการแบบเรียบง่ายโดยอาศัยสิ่งที่มีอยู่ในพื้นที่สืบทอดกันมาจากบรรพบุรุษ โดยอาศัยแนวคิด วิธีการ ที่สอดคล้องกับพื้นที่ รวมถึงวัสดุอุปกรณ์ที่มีอยู่ในชุมชน อันเกิดจากความสามารถและประสบการณ์สืบทอดกันมาที่สอดคล้องกับประเพณี วัฒนธรรมและวิถีชีวิตความเป็นอยู่ของชาวบ้าน เพื่อการจัดสรรน้ำและการใช้ประโยชน์จากลุ่มน้ำสวายในการหล่อเลี้ยงชีวิต ชาวบ้านมาอย่างยาวนาน 2) ปัญหาและอุปสรรคในการจัดการทรัพยากรน้ำและสิ่งแวดล้อมพื้นที่ลุ่มน้ำสวายโดยบูรณาการภูมิปัญญาท้องถิ่น ทั้งเรื่องการใช้น้ำเพื่อการเกษตร ปัญหาภัยแล้ง ปัญหาน้ำท่วม ปัญหาการใช้เทคโนโลยีในการจับสัตว์น้ำ เป็นต้น ปัญหา เหล่านี้หน่วยงานภาครัฐพยายามเร่งดำเนินการแก้ไขปัญหา 3) การพัฒนาภูมิปัญญาท้องถิ่นในการจัดการทรัพยากรน้ำและสิ่งแวดล้อมพื้นที่ลุ่มน้ำสวายเพื่อเสริมสร้างความมั่นคงด้านเศรษฐกิจ

* Received 18 June 2020; Revised 18 July 2020; Accepted 7 October 2020

ต้องทำในเชิงบูรณาการทั้งภาครัฐ องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น และภาคชุมชนเพื่อความเข้าใจ และรับทราบแนวทางปฏิบัติร่วมกัน

คำสำคัญ: ภูมิปัญญาท้องถิ่น, การจัดการทรัพยากรน้ำและสิ่งแวดล้อม, ความมั่นคงด้านเศรษฐกิจ

Abstract

The objectives of this article research to 1) study the conditions of water resources and environment management in the Namsuay river basin by integrating local wisdom. 2) study the problems and obstacles in the management of water resources and the environment in the Namsuay river basin by integrating local wisdom. 3) Develop local knowledge in water resources and environment management in the Namsuay river basin to enhance economic security. This research is a qualitative research use the study from large focus group discussions/group interviews and from participatory and non - participatory observation. The research found that: 1) The conditions in the management of water resources and the environment of the Namsuay river basin by integrating local knowledge In general, villagers use simple methods based on what is inherited from their ancestors. By using the concept of the method that is consistent with the area including materials that are available in the community caused by the ability and experience that is consistent with the tradition. Culture and way of life of the villagers for water allocation and use of Namsuay river basins to nourish life villagers for a long time. 2) Problems and obstacles in the management of water resources and the environment, Namsuay river basin by integrating local wisdom including the use of water for agriculture, drought, flooding, the use of technology in catching fish, etc. These problems, government agencies are trying to accelerate the resolution. 3) Developing local wisdom in managing water resources and the environment. Namsuay basin area to strengthen economic security must do integration in the government. Local government organization and community sectors for understanding and being informed of common practices.

Keywords: Local Knowledge, Water and Environment Management, Strengthen Economic

บทนำ

น้ำเป็นทรัพยากรทางธรรมชาติสำคัญต่อการดำรงชีวิตของมนุษย์ ในชีวิตประจำวันมนุษย์อาศัยน้ำเป็นอย่างมาก ทั้งการใช้อำนาจเพื่อการอุปโภคบริโภค น้ำเพื่อการเกษตร อุตสาหกรรม และการท่องเที่ยว ซึ่งนับวันปริมาณการใช้น้ำของมนุษย์จะยิ่งมากขึ้น ในขณะที่แหล่งน้ำมีจำนวนจำกัด ทำให้เกิดความจำเป็นต้องมีการจัดการทรัพยากรน้ำที่เหมาะสม ไม่ว่าจะเป็นการจัดการแหล่งน้ำ การใช้ประโยชน์จากน้ำ และการควบคุมสภาพแวดล้อมเกี่ยวกับทรัพยากรน้ำให้เกิดความสมดุลและใช้ประโยชน์ได้ตลอดไป (ประกอบ วิโรจน์กุล, 2540) ปัญหาเกี่ยวกับทรัพยากรน้ำที่ประเทศไทยประสบอยู่และกำลังทวีความรุนแรงมากขึ้นในปัจจุบันมีหลายประการ ได้แก่ ปัญหาน้ำเน่าเสีย อันมีสาเหตุมาจากหลายปัจจัย ทั้งน้ำเสียจากภาคการเกษตร การเพาะปลูก เลี้ยงสัตว์ น้ำเสียจากภาคอุตสาหกรรมและน้ำเสียจากชุมชน ปัญหาการขาดแคลนน้ำในฤดูแล้ง และน้ำท่วมในช่วงฤดูฝน ปัจจุบันเกิดขึ้นในระดับวิกฤตในหลายพื้นที่และทวีความรุนแรงมากยิ่งขึ้น (ชลธร ทิพย์สุวรรณ, 2557) กลุ่มน้ำสวยถือเป็นพื้นที่สร้างรายได้ทางการเกษตรที่หลากหลายโดยส่วนใหญ่เป็นพื้นที่นาข้าว มีพื้นที่ประมาณร้อยละ 86.56 ของพื้นที่ทั้งหมด และมีการปลูกพืชพลังงานและอาหารประเภทมันสำปะหลัง อ้อยโรงงานและยางพาราประมาณร้อยละ 0.77, 3.67 และ 1.06 ของพื้นที่ทั้งหมดตามลำดับ แต่ต้องเผชิญกับปัญหาด้านทรัพยากรน้ำ การขาดแคลนน้ำเพื่อการอุปโภค - บริโภค และเพื่อการเกษตรในฤดูแล้ง โดยมีสาเหตุมาจากแหล่งกักเก็บน้ำไม่เพียงพอ มีแหล่ง/อ่างเก็บน้ำแต่ไม่มีระบบส่งน้ำ แหล่งน้ำตื้นเขิน ทำให้ไม่สามารถเก็บกักน้ำได้เต็มที่ บางพื้นที่ไม่มีน้ำไหลผ่าน ส่วนใหญ่ในช่วงฤดูน้ำหลากจะเกิดน้ำท่วมพื้นที่การเกษตรในพื้นที่ลุ่ม ส่วนพื้นที่ที่อยู่ใกล้ลำน้ำสายหลัก/ลำห้วยต่าง ๆ จะเกิดน้ำท่วมฉับพลัน เนื่องจากลำน้ำ/ลำห้วยนั้นตื้นเขินและการบุกรุกที่ดินสาธารณะ เช่น ตามริมตลิ่งริมน้ำ เพื่อทำการเกษตร ทำให้ลำน้ำ ธรรมชาติแคบลง จึงระบายน้ำไม่ทัน อีกทั้งการเกิดน้ำท่วมในช่วงฤดูน้ำหลาก พื้นที่ที่อยู่ริมห้วย/แม่น้ำ จะมีน้ำท่วม สร้างความเสียหายแก่เกษตรกรที่มีการทำเกษตรกรรม ในพื้นที่โดยรอบ ตามข้าวสาคู สภาพของกลุ่มน้ำสวยซึ่งสาขาของแม่น้ำโขง ที่ไม่สามารถระบายลงแม่น้ำโขงได้ เพราะน้ำโขงยังมีระดับสูง ประกอบกับมีฝนตกลงมาอย่างต่อเนื่อง ทำให้น้ำท่วมพื้นที่การเกษตร พุงนา สวนปาล์ม สวนยูคาลิปตัส ของเกษตรกรเป็นบริเวณกว้าง อีกทั้งผลกระทบจากน้ำสวยไหลท่วมหากน้ำไม่ลดลงภายใน 7 - 10 วัน ต้นข้าวที่เพิ่งปักดำก็จะเน่าตาย ปัญหาดังกล่าวที่ผ่านมาองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นได้พยายามหาวิธีการป้องกันและแก้ไขปัญหาแต่ยังไม่สามารถที่จะแก้ปัญหาได้ถาวร (ข้าวสาคู, 2561)

พื้นที่กลุ่มน้ำสวยถือว่าเป็นพื้นที่มีทรัพยากรทางธรรมชาติที่อุดมสมบูรณ์ และมีชาวบ้านในพื้นที่กำลังพัฒนาความรู้และภูมิปัญญาของตนเองด้านการจัดการทรัพยากรน้ำและสิ่งแวดล้อมในรูปของ Tacit Knowledge ให้เป็น Explicit Knowledge บนพื้นฐานการมีส่วนร่วมของชุมชนท้องถิ่น โดยการวิเคราะห์ศักยภาพชุมชนในการเสริมสร้างภูมิปัญญาท้องถิ่นใน

การจัดการทรัพยากรน้ำ การศึกษารูปแบบและแนวทางในการพัฒนาภูมิปัญญาท้องถิ่นในการจัดการทรัพยากรน้ำในพื้นที่ลุ่มน้ำสวายให้กว้างขวางยิ่งขึ้น อีกทั้งยังสามารถนำภูมิปัญญาท้องถิ่นไปประยุกต์ใช้ในการจัดการทรัพยากรน้ำในพื้นที่ลุ่มน้ำอื่น ๆ ที่มีภูมิโนเวทใกล้เคียงกันได้อย่างเหมาะสมกับบริบทชุมชน โดยใช้การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม (Miles, M.B. & Huberman, A.M., 1994) ร่วมกับแนวคิดเกี่ยวกับภูมิปัญญาท้องถิ่นในการบริหารจัดการทรัพยากรน้ำ (กรมทรัพยากรน้ำ, 2550) แนวคิดเกี่ยวกับชุมชนและการวิเคราะห์ชุมชน (กิตติชัยรัตน์, 2555) แนวคิดเกี่ยวกับการจัดการทรัพยากรน้ำ (เกษม จันทรแก้ว, 2539) และแนวคิดปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงกับการบริหารจัดการทรัพยากรน้ำ (กิตติชัยรัตน์, 2555)

ดังนั้น โครงการวิจัย “การบูรณาการภูมิปัญญาท้องถิ่นในการจัดการทรัพยากรน้ำและสิ่งแวดล้อมพื้นที่ลุ่มน้ำสวายเพื่อเสริมสร้างความมั่นคงด้านเศรษฐกิจ จังหวัดหนองคาย” จึงเป็นการนำสิ่งที่ป็นองค์ความรู้มีอยู่ในชุมชนท้องถิ่น มาบูรณาการสร้างเป็นแนวทางการจัดการทรัพยากรน้ำและสิ่งแวดล้อมพื้นที่ลุ่มน้ำสวายเพื่อเสริมสร้างความมั่นคงด้านเศรษฐกิจ โดยอาศัยการมีส่วนร่วมจากหลายภาคส่วน สร้างความมั่นคง มั่งคั่ง ยั่งยืน ให้กับคนในชุมชนสืบต่อไป

วัตถุประสงค์ของการวิจัย

1. เพื่อศึกษาสภาพสภาพในการจัดการทรัพยากรน้ำและสิ่งแวดล้อมพื้นที่ลุ่มน้ำสวายโดยบูรณาการภูมิปัญญาท้องถิ่น
2. เพื่อศึกษาปัญหาและอุปสรรคในการจัดการทรัพยากรน้ำและสิ่งแวดล้อมพื้นที่ลุ่มน้ำสวายโดยบูรณาการภูมิปัญญาท้องถิ่น
3. เพื่อพัฒนาภูมิปัญญาท้องถิ่นในการจัดการทรัพยากรน้ำและสิ่งแวดล้อมพื้นที่ลุ่มน้ำสวายเพื่อเสริมสร้างความมั่นคงด้านเศรษฐกิจ จังหวัดหนองคาย

วิธีดำเนินการวิจัย

การวิจัยครั้งนี้ เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) ใช้การศึกษาค้นคว้าจากเอกสาร (Documentary Sources) การสนทนากลุ่มใหญ่/สัมภาษณ์กลุ่ม (Large Group Discussions/ Group Interviews) และจากการสังเกตแบบมีส่วนร่วมและไม่มีส่วนร่วมในพื้นที่

ประชากรและกลุ่มตัวอย่าง

กลุ่มเป้าหมายที่ใช้ในการวิจัยระยะนี้ คือ การสนทนากลุ่มใหญ่/สัมภาษณ์กลุ่ม (Large Group Discussions/ Group Interviews) ระดมสมอง (Brain Storming) ร่วมกับผู้นำชุมชน ปราชญ์ชาวบ้านและประชาชน ทั้ง 6 ตำบล ในเขต 2 อำเภอ ได้แก่ อำเภอเมืองหนองคาย อำเภอโพนพิสัย จังหวัดหนองคาย ที่แม่น้ำไหลผ่าน โดยจัดสนทนากลุ่ม ระดมสมอง ตำบลละ 1 ครั้ง รวมจำนวน 6 ครั้ง ตามพื้นที่แม่น้ำไหลผ่าน ซึ่งในแต่ละพื้นที่แม่น้ำไหลผ่านจะมีสภาพการจัดการ ปัญหาและอุปสรรค ในการจัดการทรัพยากรน้ำและสิ่งแวดล้อมพื้นที่ลุ่มน้ำ

สวຍโดยการบูรณาการภูมิปัญญาท้องถิ่นที่แตกต่างกัน ทั้งนี้ได้ทำหนังสือขอความร่วมมือผู้นำชุมชนได้คัดเลือกปราชญ์ชาวบ้านและประชาชนที่มีวิถีชีวิตทางการเกษตรและการใช้ประโยชน์จากลุ่มน้ำสวຍเป็นหลัก ซึ่งในแต่ละตำบลจะมีหมู่บ้านทั้งหมด 14 - 15 หมู่บ้าน คัดเลือกประชาชนมาร่วมสนทนากลุ่มและประชุมกลุ่มย่อย หมู่บ้านละ 5 - 10 คน รวมทั้ง 6 ตำบล ในเขตอำเภอเมืองหนองคาย อำเภอโพนพิสัย จังหวัดหนองคาย จำนวน 900 คน โดยใช้วิธีการเลือกกลุ่มตัวอย่างแบบเจาะจง (Purposive Random Sampling) และเข้าร่วมตามวันและเวลาที่กำหนด

เครื่องมือที่ใช้ในการเก็บรวบรวมข้อมูล

1. การสำรวจชุมชน (Community Survey) โดยจากการสังเกตแบบมีส่วนร่วมและไม่มีส่วนร่วมในพื้นที่ โดยผู้ศึกษาจะทำการสังเกตเพื่อศึกษาบริบท ลักษณะความชีวิตความเป็นอยู่ และสภาพแวดล้อมของชุมชนที่เกี่ยวข้องกับภูมิปัญญาท้องถิ่นในการจัดการทรัพยากรน้ำลุ่มน้ำสวຍ โดยรวบรวมข้อมูลโดยการจดบันทึกตามประเด็นที่กำหนดไว้และถ่ายภาพ สังเกตทุกแง่มุม โดยถือว่าพฤติกรรมทุกด้านของชุมชนมีความสำคัญในการที่จะทำให้เกิดความเข้าใจในภูมิปัญญาท้องถิ่นในการจัดการน้ำด้านต่าง ๆ

2. การสนทนากลุ่มใหญ่/สัมภาษณ์กลุ่ม (Large Group Discussions/ Group Interviews)

การเก็บรวบรวมข้อมูล

1. ผู้วิจัยรวบรวมข้อมูลจากภาคสนาม โดยการลงสำรวจพื้นที่ เริ่มจากการเข้าสู่สนาม และการกำหนดบทบาทผู้วิจัยเป็นประชาชนทั่วไปที่อาศัยอยู่ในชุมชน เพื่อเก็บรวบรวมข้อมูล (Collecting Data) การสังเกตในพื้นที่ และการสนทนากลุ่มใหญ่/สัมภาษณ์กลุ่ม ในการเก็บรวบรวมข้อมูล

2. รวบรวมข้อมูลเบื้องต้นจากเอกสาร งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง ข้อมูลการสนทนากลุ่มใหญ่/สัมภาษณ์กลุ่ม ข้อมูลจากการสังเกตการณ์พร้อมบันทึกภาพ เพื่อประกอบกับการศึกษาข้อมูลจากเอกสารที่เกี่ยวข้อง เพื่อศึกษาและถอดบทเรียนเกี่ยวกับภูมิปัญญาท้องถิ่นในการจัดการทรัพยากรน้ำและสิ่งแวดล้อมพื้นที่ลุ่มน้ำสวຍเพื่อเสริมสร้างความมั่นคงด้านเศรษฐกิจ

การวิเคราะห์ข้อมูล

ผู้วิจัยนำข้อมูลที่เก็บรวบรวมจากการสังเกตแบบมีส่วนร่วม และจากการสัมภาษณ์ มาตรวจสอบความถูกต้องโดยใช้วิธีการตรวจสอบแบบสามเส้าซึ่งคุณภาพ (Triangulation) โดยใช้การตรวจสอบสามเส้าด้านข้อมูล (Data Triangulation) จาก 3 แหล่ง คือ แหล่งเวลา แหล่งสถานที่ และแหล่งบุคคลและด้านวิธีรวบรวมข้อมูล (Methodological Triangulation) คือ การใช้วิธีเก็บรวบรวมข้อมูลต่าง ๆ กัน เพื่อรวบรวมข้อมูลเรื่องเดียวกัน เพื่อให้ได้ข้อมูลที่สอดคล้องกัน พร้อมกันนั้นก็ได้อาศัยวิเคราะห์ข้อมูลจากแหล่งเอกสาร และงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

แล้วนำมาวิเคราะห์เชิงเนื้อหา (Content Analysis) และวิเคราะห์แบบอุปนัย (Analytical Induction) เพื่อตีความสร้างข้อสรุปข้อมูลจากสิ่งที่เป็นรูปธรรมและปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้น

ผลการวิจัย

จากการศึกษา การบูรณาการภูมิปัญญาท้องถิ่นในการจัดการทรัพยากรน้ำและสิ่งแวดล้อมพื้นที่ลุ่มน้ำสวยเพื่อเสริมสร้างความมั่นคงด้านเศรษฐกิจ จังหวัดหนองคาย พบว่า

1. สภาพสภาพในการจัดการทรัพยากรน้ำและสิ่งแวดล้อมพื้นที่ลุ่มน้ำสวยโดยบูรณาการภูมิปัญญาท้องถิ่น

สภาพสภาพในการจัดการทรัพยากรน้ำและสิ่งแวดล้อมพื้นที่ลุ่มน้ำสวยโดยบูรณาการภูมิปัญญาท้องถิ่น จากสถานการณ์ที่ผ่านมาชาวบ้านมีการบริหารจัดการทรัพยากรน้ำและสิ่งแวดล้อมพื้นที่ลุ่มน้ำสวยโดยใช้ภูมิปัญญาท้องถิ่น โดยทั่วไปจะใช้วิธีการแบบเรียบง่ายโดยอาศัยสิ่งที่มีอยู่ในพื้นที่สืบทอดกันมาจากบรรพบุรุษ โดยอาศัยแนวคิด วิธีการ ที่สอดคล้องกับพื้นที่ รวมถึงวัสดุอุปกรณ์ที่มีอยู่ในชุมชน อันเกิดจากความสามารถและประสบการณ์สืบทอดกันมา ซึ่งถือเป็นการจัดการหรือการปฏิบัติในการบริหารจัดการทรัพยากรน้ำและสิ่งแวดล้อมที่สอดคล้องกับประเพณี วัฒนธรรมและวิถีชีวิตความเป็นอยู่ของชาวบ้าน เพื่อการจัดสรรน้ำและการใช้ประโยชน์จากลุ่มน้ำสวยในการหล่อเลี้ยงชีวิต ซึ่งในพื้นที่ลุ่มน้ำสวยเป็นพื้นที่ที่มีความอุดมสมบูรณ์ด้วยทรัพยากรน้ำและสิ่งแวดล้อม ระบบนิเวศ สิ่งมีชีวิต ที่หล่อเลี้ยงชาวบ้านมาอย่างยาวนาน

2. ปัญหาและอุปสรรคในการจัดการทรัพยากรน้ำและสิ่งแวดล้อมพื้นที่ลุ่มน้ำสวยโดยบูรณาการภูมิปัญญาท้องถิ่น

2.1 ปัญหาและอุปสรรคที่เกิดขึ้นในลุ่มน้ำสวย มีหลากหลายประเด็น ทั้งเรื่องการใช้น้ำเพื่อการเกษตร ปัญหาภัยแล้ง ปัญหาน้ำท่วม ปัญหาการใช้เทคโนโลยีในการจับสัตว์น้ำ เป็นต้น ปัญหาต่าง ๆ เหล่านี้หน่วยงานภาครัฐพยายามเร่งดำเนินการแก้ไขปัญหา โดยใช้วิธีการทำประชาคมและให้ผู้นำชุมชนประชาสัมพันธ์ไปยังชาวบ้านถึงผลกระทบและสาเหตุที่หน่วยงานภาครัฐได้ออกกฎหมายมาบังคับใช้กับชาวบ้าน อีกทั้งหน่วยงานภาครัฐเองมาลงพื้นที่ในการชี้แจงสาเหตุให้ชาวบ้านได้เข้าใจเพื่อจะได้รับความร่วมมือจะทำให้การแก้ปัญหาเป็นไปอย่างราบรื่นยิ่งขึ้น

2.2 พฤติกรรมการใช้บริการลุ่มน้ำสวย โดยส่วนมากจะเป็นเรื่องของการทำเกษตรกรรมที่หลากหลาย โดยส่วนมากประชาชนในพื้นที่จะใช้สารเคมีในการทำเกษตรและปล่อยน้ำเสียลงสู่ลุ่มน้ำสวยทำให้เกิดผลกระทบต่อทรัพยากรสิ่งแวดล้อมทางน้ำได้รับความเสียหาย สัตว์น้ำเริ่มสูญพันธุ์เนื่องจากได้รับน้ำเสียจากการกำจัดวัชพืชและยาฆ่าแมลง ซึ่ง

พฤติกรรมเหล่านี้ล้วนส่งผลเสียต่อระบบนิเวศน์ทางธรรมชาติ อีกทั้งการนำสิ่งกีดขวางทางน้ำและขาดระบบการบริหารจัดการที่เป็นรูปธรรม

2.3 สาเหตุที่ทำให้การจัดการทรัพยากรน้ำและสิ่งแวดล้อมพื้นที่ลุ่มน้ำสวายที่ผ่านมาไม่สำเร็จ เกิดจากสาเหตุหลายประการ เช่น ชาวบ้านขาดจิตสำนึกในการใช้ทรัพยากรน้ำ ชาวบ้านขาดความรู้ถึงผลกระทบจากการใช้ทรัพยากรน้ำที่ผิดประเภท ผลเสียจากการใช้สารเคมี และที่สำคัญชาวบ้านขาดการประชุมปรึกษาหารือในการหาทางออกให้กับลุ่มน้ำ อีกทั้งต้องประสานขอความช่วยเหลือจากหน่วยงานภาครัฐเข้ามาช่วยเหลือ

3. การพัฒนาภูมิปัญญาท้องถิ่นในการจัดการทรัพยากรน้ำและสิ่งแวดล้อมพื้นที่ลุ่มน้ำสวายเพื่อเสริมสร้างความมั่นคงด้านเศรษฐกิจ จังหวัดหนองคาย

3.1 เนื่องจากการใช้บริการลุ่มน้ำสวายมีการขัดขวาง เอารัดเอาเปรียบ หรือผิดระเบียบข้อบังคับการใช้บริการลุ่มน้ำสวายมาโดยตลอด เนื่องจากขาดระเบียบข้อบังคับที่เป็นรูปธรรม สาเหตุหลักชาวบ้านในพื้นที่เคยใช้น้ำเป็นลักษณะต่างคนต่างใช้ ไม่มีผู้มีส่วนเกี่ยวข้องกับการดูแลลุ่มน้ำสวายมาทำความเข้าใจในการใช้ประโยชน์จากลุ่มน้ำ แต่เมื่อมีหน่วยงานราชการมาดูแลและสั่งห้ามจึงทำให้ชาวบ้านต่อต้าน

3.2 ขาดการดูแลรับผิดชอบของหน่วยงานต่าง ๆ ที่เข้ามาเกี่ยวข้องหรือขัดขวางการใช้บริการลุ่มน้ำสวาย โดยส่วนมากจะเป็นการเข้ามาดูแล รักษา และพัฒนา แต่บางอย่างภาครัฐอาจจะใช้กฎหมายเป็นแนวทางในการปฏิบัติโดยปราศจากแนวคิดที่เป็นภูมิปัญญาท้องถิ่น อย่างกรณีที่ประมงสั่งห้ามนำสิ่งกีดขวางทางน้ำ โดยภูมิปัญญาท้องถิ่นแล้วสัตว์น้ำจะอาศัยอยู่ภายใต้พุ่มไม้ที่ชาวบ้านนำไปแช่ในน้ำเพื่อให้ปลาได้อยู่อาศัย พอเรือออกมาสัตว์น้ำไม่มีที่พักพิงจึงหนีลงสู่ลำน้ำโขงทำให้ทรัพยากรสัตว์น้ำหายไป เพราะทฤษฎีกับการปฏิบัติจริงอาจสวนทางกัน เพราะฉะนั้น การจัดการทรัพยากรน้ำจึงจำเป็นต้องอาศัยการมีส่วนร่วมจากทุกภาคส่วน ทั้งหน่วยงานภาครัฐและประชาร่วมระดมความคิดเห็นพัฒนาร่วมกัน

3.3 การใช้บริการลุ่มน้ำสวายทางหน่วยงานภาครัฐควรนำกฎหมายมาบังคับใช้ โดยส่วนมากประชาชนยอมรับและปฏิบัติตาม เพียงแต่มีชาวบ้านบางกลุ่มไม่เข้าใจในเจตนาของการใช้กฎหมายจึงเกิดการต่อต้าน คัดค้าน ก่อให้เกิดการทะเลาะกันระหว่างภาครัฐและชาวบ้าน หรือแม้กระทั่งการที่ชาวบ้านได้ชี้แนะข้อปฏิบัติที่เป็นภูมิปัญญาท้องถิ่น หน่วยงานภาครัฐควรรับฟังและนำไปปรับเข้ากับกฎหมายเพื่อรองรับให้ทุกฝ่ายขับเคลื่อนไปด้วยกันอย่างเรียบง่าย

3.4 การจัดการทรัพยากรน้ำและสิ่งแวดล้อมพื้นที่ลุ่มน้ำสวายต้องบูรณาการภูมิปัญญาท้องถิ่นเพื่อเสริมสร้างความมั่นคงด้านเศรษฐกิจ เป็นสิ่งที่ต้องทำในเชิงบูรณาการทั้งภาครัฐ องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น และภาคชุมชนเพื่อความเข้าใจและรับทราบแนวทางปฏิบัติร่วมกันจะได้ไม่เกิดการต่อต้านและจะได้พัฒนาเพื่อประโยชน์แก่ชาวบ้านในพื้นที่อย่างทั่วถึง

อภิปรายผล

จากการศึกษา การบูรณาการภูมิปัญญาท้องถิ่นในการจัดการทรัพยากรน้ำและสิ่งแวดล้อมพื้นที่ลุ่มน้ำสวายเพื่อเสริมสร้างความมั่นคงด้านเศรษฐกิจ จังหวัดหนองคาย มีประเด็นที่สำคัญ ดังนี้

1. สภาพสภาพในการจัดการทรัพยากรน้ำและสิ่งแวดล้อมพื้นที่ลุ่มน้ำสวายโดยบูรณาการภูมิปัญญาท้องถิ่น โดยสภาพทั่วไปของกลุ่มน้ำสวายจากบริบท จะเริ่มจากบ้านผือ อำเภอบ้านผือ จังหวัดอุดรธานี ลงมาบ้านคอกช้าง อำเภอสระใคร จังหวัดหนองคาย หลังจากนั้นไหลสู่ทางหลวงหมายเลข 2 ตรงอำเภอสระใคร ตรงที่มีป้ายพยานาคเขียนเข้าสู่หนองคาย หลังจากนั้นจะไหลเข้ามาฝั่งซ้ายไปที่โพนสว่าง ไปที่ค่ายบกหวาน อำเภอเมือง จังหวัดหนองคาย ต่อไปด้วยตำบลวัดธาตุ ตำบลหาดคำ ตำบลหินโงม ตำบลสีกายและบ้านเตื่อ เหล่านี้คือบริบทฝั่งซ้ายของลำน้ำสวาย ที่น้ำในฝั่งขวาเข้าสู่บ้านธาตุอำเภอเพ็ญ ตำบลจอมศรี อำเภอเพ็ญ จังหวัดอุดรธานี ลงสู่เหล่าต่างคำ ตำบลทุ่งหลวงและตำบลวัดหลวง อำเภอโพนพิสัย จังหวัดหนองคาย ออกปากน้ำโขงที่บ้านปากสวาย อำเภอโพนพิสัย จังหวัดหนองคาย ซึ่งจะเป็นท้องที่ของตำบลวัดหลวง ในส่วนของท้องที่ที่เกี่ยวข้องหลักมีอยู่ 10 ท้องที่ ในส่วนของอำเภอประกอบไปด้วย อำเภอบ้านผือ อำเภอเพ็ญ จังหวัดอุดรธานี อำเภอสระใคร อำเภอเมือง อำเภอโพนพิสัย จังหวัดหนองคาย อันนี้คือบริบทของลำน้ำสวาย จากต้นของลุ่มน้ำจนมาถึงประตูเปิด - ปิดระบายน้ำ บ้านปากสวาย มีประมาณ 150 กิโลเมตร แต่พื้นที่ทำการศึกษาวิจัย ลุ่มน้ำสวายจะไหลผ่านอยู่หกตำบล คาบเกี่ยวระหว่าง 2 อำเภอในจังหวัดหนองคาย คือ อำเภอเมือง กับ อำเภอโพนพิสัย เริ่มต้นที่ ตำบลเหล่าต่างคำ ตำบลหาดคำ ตำบลหินโงม ตำบลทุ่งหลวง ตำบลสีกาย ตำบลบ้านเตื่อ ส่วนประวัติของเป็นมาของลุ่มน้ำสวาย ไม่สามารถอธิบายได้ว่ากำเนิดมาตั้งแต่ยุคใด แต่ชาวบ้านในพื้นที่เรียกลุ่มน้ำสวายว่า “น้ำซวย” มาตลอด

2. ในส่วนของการแก้ปัญหาและอุปสรรค องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นมีการทำ MOU เมื่อก่อนมี 6 ตำบลปัจจุบัน เหลือ 4 ตำบล เข้ามาแก้ไขปัญหได้บางส่วน ทำให้สามารถกักเก็บน้ำได้ดีขึ้นแต่มื่อน้ำหลากมาในแต่ละปีพื้นที่ตรงนี้ก็ขาดเหมือนเดิม เพราะน้ำตรงนี้ใช้ร่วมกัน 6 ตำบล หรืออาจเป็นเพราะว่าตรงนี้ทำไม่ได้มาตรฐานซึ่งอาจเกิดจากงบประมาณไม่เพียงพอในการที่จะทำให้พื้นที่ตรงนี้ได้มาตรฐาน ซึ่งถ้าสามารถกักเก็บน้ำได้ส่วนนี้ได้ก็นองเกษตรกรรมจะมีน้ำเพียงพอในการทำนาปรังและการทำไร่ทำสวน สร้างมูลค่าเพิ่มทางการเกษตรได้มหาศาล สภาพปัญหาลุ่มน้ำสวายดังกล่าว ได้มีการลงข่าวการเกิดอุทกภัยในลุ่มน้ำสวายซึ่งก่อเกิดผลกระทบทางการเกษตรในพื้นที่อย่างกว้างขวาง สำนักข่าวไทย ได้รายงานข่าวสถานการณ์น้ำท่วม โดยกล่าวถึงลุ่มน้ำสวายซึ่งได้รับผลกระทบหลายช่องทาง น้ำโขงที่หนองคายหนุนลำน้ำสาขาระบายไม่ทัน น้ำโขงที่หนองคาย กลับมาเพิ่มสูงทะเล 10 เมตร หลังมีฝนตกในพื้นที่และทางตอนเหนือ ทำให้การระบายน้ำจากลำน้ำสาขาที่ไม่มีประตูระบายน้ำเป็นไปได้อย่างมากขึ้น

เนื่องจากน้ำทางตอนเหนือคือที่สถานีเชียงคาน จังหวัดเลย มีระดับเพิ่มขึ้น 28 เซนติเมตร ทั้งนี้จากระดับน้ำโขงที่เพิ่มสูงขึ้น ทำให้การระบายน้ำลำน้ำสาขาที่ไม่มีประตูระบายน้ำและเป็นที่ลุ่มต่ำถูกน้ำในแม่น้ำโขงหนุน จนน้ำในลำห้วยระบายลงน้ำในแม่น้ำโขงได้น้อย และเอ่อล้นเข้าท่วมพื้นที่การเกษตรในเขตบ้านเชียงอาด ตำบลเหล่าต่างคำ อำเภอโพนพิสัย และเขตบ้านดอนชุด ตำบลหาดคำ อำเภอเมืองหนองคายเป็นวงกว้าง (สำนักข่าวไทย, 2561) ซึ่งสอดคล้องกับชูศักดิ์ วิทยาก็ค ได้อธิบายถึงอุปสรรคหรือปมปัญหาในการจัดการลุ่มน้ำในประเทศไทยด้วยมุมมองทางสังคมวิทยา ซึ่งมีหลายด้านด้วยกัน โดยได้ตั้งประเด็นว่าระบบการจัดการลุ่มน้ำที่รัฐใช้หน่วยเชิงกายภาพขนาดใหญ่ และจัดตั้งคณะกรรมการลุ่มน้ำ เป็นการผนวกกลุ่มคนชายขอบในพื้นที่ต้นน้ำหรือลุ่มน้ำตอนบน เข้าเป็นส่วนหนึ่งของหน่วยที่รัฐสามารถควบคุมกำกับได้มากขึ้น และจะโอนกรรมสิทธิ์ในทรัพยากรไปเป็นของรัฐ อันจะทำให้เกิดภาวะแปลกแยกกับชุมชนท้องถิ่น และเกิดปัญหาความสัมพันธ์แบบไม่เสมอภาคระหว่างศูนย์กลางกับชายขอบ ด้วยเหตุนี้จึงทำให้เห็นได้ว่าปัญหาการจัดการลุ่มน้ำของรัฐจึงเป็นปัญหาของความสัมพันธ์เชิงอำนาจในหลายด้าน ทั้งด้านชนชั้น ชาติพันธุ์ ความสัมพันธ์ระหว่างผู้วางแผนกับผู้ได้รับผลกระทบ และการขาดความรู้ความเข้าใจลุ่มน้ำในมิติเชิงนิเวศสังคม และวัฒนธรรมอย่างลึกซึ้ง (ชูศักดิ์ วิทยาก็ค, 2547)

3. การพัฒนาภูมิปัญญาท้องถิ่นในการจัดการทรัพยากรน้ำและสิ่งแวดล้อมพื้นที่ลุ่มน้ำสวยเพื่อเสริมสร้างความมั่นคงด้านเศรษฐกิจ จังหวัดหนองคาย จำเป็นต้องมีการศึกษาถึงปัจจัยที่มีผลต่อการพัฒนา ทั้งปัจจัยที่ก่อให้เกิดการพัฒนา และปัจจัยที่เป็นอุปสรรคต่อการใช้และการพัฒนาภูมิปัญญาท้องถิ่นในการจัดการน้ำในชุมชน ภาครัฐจำเป็นต้องให้การสนับสนุนด้านงบประมาณ โครงสร้างพื้นฐาน ตลอดจนการเข้ามามีส่วนร่วมในการจัดการความรู้ของชุมชนด้านการจัดการน้ำเพื่อให้ชุมชนมีการจัดการน้ำด้วยภูมิปัญญาท้องถิ่นอย่างยั่งยืน ซึ่งสอดคล้องกับ บุญธิวา พันธุ์เพ็ง ได้ศึกษารูปแบบการเกษตรกับการเปลี่ยนแปลงรูปแบบการจัดการทรัพยากรน้ำในชุมชน กรณีอำเภอเวียงแหง จังหวัดเชียงใหม่ โดยศึกษาปัจจัยที่ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงรูปแบบการเกษตร และรูปแบบการจัดการทรัพยากรน้ำของชุมชน โดยเมื่อมีการเปลี่ยนแปลงรูปแบบการเกษตรแล้ว จะทำให้เกิดการจัดการทรัพยากรน้ำในชุมชน รวมถึงวิธีการในการจัดการทรัพยากรน้ำ และกระบวนการมีส่วนร่วมของชุมชนเปลี่ยนแปลงไปในทิศทางใด นอกจากนี้ยังมีการศึกษาปัญหาและอุปสรรคในการจัดการทรัพยากรน้ำของชุมชน อันเป็นผลมาจากการเปลี่ยนแปลงรูปแบบการเกษตร ผลการศึกษาพบว่าในอดีตชุมชนมีการประกอบเกษตรกรรม ในลักษณะการผลิตเพื่อการยังชีพ จึงทำให้มีรูปแบบของการจัดการทรัพยากรน้ำที่เรียบง่าย เช่น การสร้างฝายไม้ แต่ในปี 2518 เป็นต้นมา ได้เกิดการเปลี่ยนแปลงรูปแบบการเกษตร โดยการเข้ามาของระบบชลประทานของภาครัฐ ประกอบกับการส่งเสริมการปลูกพืชเศรษฐกิจของทางภาครัฐ ทำให้เกษตรกรขยายพื้นที่เพาะปลูกมากกว่าในอดีต

หลายเท่า จึงทำให้มีปัญหการจัดการทรัพยากรน้ำ ได้แก่ ปัญหาการขาดแคลนน้ำ ปัญหา น้ำท่วม ปัญหาความขัดแย้งอันเนื่องมาจากการแย่งชิงทรัพยากรน้ำ ปัญหาการบุกรุกพื้นที่ลุ่มน้ำ ปัญหาลุ่มน้ำต้นเงิน การขาดงบประมาณ (บุญธิวา พันธุ์เพ็ง, 2550)

สรุป/ข้อเสนอแนะ

กล่าวโดยสรุป สภาพในการจัดการทรัพยากรน้ำและสิ่งแวดล้อมพื้นที่ลุ่มน้ำสวยโดยบูรณาการภูมิปัญญาท้องถิ่น โดยทั่วไปชาวบ้านจะใช้วิธีการแบบเรียบง่ายโดยอาศัยสิ่งที่มีอยู่ในพื้นที่สืบทอดกันมาจากบรรพบุรุษ โดยอาศัยแนวคิด วิธีการ ที่สอดคล้องกับพื้นที่ รวมถึงวัสดุอุปกรณ์ที่มีอยู่ในชุมชน อันเกิดจากความสามารถและประสบการณ์สืบทอดกันมาที่สอดคล้องกับประเพณี วัฒนธรรมและวิถีชีวิตความเป็นอยู่ของชาวบ้าน เพื่อการจัดสรรน้ำและการใช้ประโยชน์จากลุ่มน้ำสวยในการหล่อเลี้ยงชีวิต ชาวบ้านมาอย่างยาวนาน ส่วน ปัญหาและอุปสรรคในการจัดการทรัพยากรน้ำและสิ่งแวดล้อมพื้นที่ลุ่มน้ำสวยโดยบูรณาการภูมิปัญญาท้องถิ่น ทั้งเรื่องการใช้น้ำเพื่อการเกษตร ปัญหาภัยแล้ง ปัญหา น้ำท่วม ปัญหาการใช้เทคโนโลยีในการจับสัตว์น้ำ เป็นต้น ปัญหา เหล่านี้หน่วยงานภาครัฐพยายามเร่งดำเนินการแก้ไขปัญหา และการพัฒนาภูมิปัญญาท้องถิ่นในการจัดการทรัพยากรน้ำและสิ่งแวดล้อมพื้นที่ลุ่มน้ำสวย เพื่อเสริมสร้างความมั่นคงด้านเศรษฐกิจ ต้องทำในเชิงบูรณาการทั้งภาครัฐ องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น และภาคชุมชนเพื่อความเข้าใจและรับทราบแนวทางปฏิบัติร่วมกัน **ข้อเสนอแนะในการนำผลการวิจัยไปใช้** 1) หน่วยงานภาครัฐ ท้องถิ่นควรกำหนดนโยบายในการส่งเสริมและสนับสนุนกระบวนการเรียนรู้ของชุมชนในการสืบค้นภูมิปัญญาท้องถิ่นที่เกี่ยวกับการบริหารจัดการทรัพยากรน้ำ โดยให้ความสำคัญกับการลงพื้นที่รับฟังสภาพปัญหาจากบ้านเพื่อนำไปกำหนดเป็นแนวทางในการพัฒนา 2) หน่วยงานภาครัฐ ท้องถิ่นควรบูรณาการร่วมกับหน่วยงานอื่น ๆ ในการป้องกันและแก้ไขปัญหาระบบทรัพยากรน้ำ 3) สร้างความเข้มแข็งให้กับเครือข่ายผู้มีส่วนได้เสียจากการใช้ทรัพยากรน้ำและสิ่งแวดล้อม **ข้อเสนอแนะในการวิจัยครั้งต่อไป** 1) ควรใช้การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมในการจัดการทรัพยากรน้ำและสิ่งแวดล้อม 2) ควรพัฒนาภูมิปัญญาท้องถิ่นในการจัดการทรัพยากรน้ำและสิ่งแวดล้อมทรัพยากรธรรมชาติในเขตพื้นที่อื่น ๆ เพื่อเป็นการอนุรักษ์และสืบสานภูมิปัญญาท้องถิ่น

เอกสารอ้างอิง

เกษม จันทรแก้ว. (2539). หลักการจัดการลุ่มน้ำ. กรุงเทพมหานคร: ภาควิชาอนุรักษ์วิทยา คณะวนศาสตร์มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์.

- กรมทรัพยากรน้ำ. (2550). 60 ภูมิปัญญาท้องถิ่นในการบริหารจัดการทรัพยากรน้ำ เพื่อเฉลิมพระเกียรติเนื่องในโอกาสการจัดงานฉลองสิริราชสมบัติครบ 60 ปี. กรุงเทพมหานคร: กระทรวงทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม.
- กิตติชัย รัตนะ. (2555). ศึกษาเรื่องการมีส่วนร่วมของชุมชนในการจัดการลุ่มน้ำห้วยแม่ท้อ จังหวัดตาก. ใน การประชุมวิชาการแห่งชาติมหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์วิทยาเขตกำแพงแสน ครั้งที่ 9. มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ วิทยาเขตกำแพงแสน.
- ข่าวสด. (2561). น้ำท่วมหนองคาย. เรียกใช้เมื่อ 20 พฤศจิกายน 2562 จาก https://www.khaosod.co.th/around-thailand/news_1502858
- ชลธร ทิพย์สุวรรณ. (2557). การบริหารจัดการทรัพยากรน้ำแบบบูรณาการลุ่มน้ำสาขาแม่ริม จังหวัดเชียงใหม่. ใน ดุษฎีนิพนธ์ปรัชญาดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาภูมิภาคลุ่มน้ำโขงและสาละวินศึกษา. มหาวิทยาลัยราชภัฏเชียงใหม่.
- ชูศักดิ์ วิทยาภัก. (2547). แนวคิดการจัดการลุ่มน้ำ. ใน บทนำเสนอประกอบการเสวนา “การสำรวจความรู้สิทธิชุมชนกับลุ่มน้ำ” วันที่ 19 มกราคม 2547. ห้องประชุมศูนย์ประชุมนานาชาติมหาวิทยาลัยเชียงใหม่. มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.
- บุญธิวา พันธุ์เพ็ง. (2550). การเปลี่ยนแปลงรูปแบบการเกษตรกับการเปลี่ยนแปลงรูปแบบการจัดการทรัพยากรน้ำในชุมชน กรณีอำเภอเวียงแหง จังหวัดเชียงใหม่. ใน วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาการจัดการมนุษย์กับสิ่งแวดล้อม. มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.
- ประกอบ วิโรจนกุล. (2540). ใครเกี่ยวข้องกับน้ำอยู่บ้าง. กรุงเทพมหานคร: โลกสีเขียว.
- สำนักข่าวไทย. (2561). น้ำโขงที่หนองคายหนุนลำนํ้าสาขาระบายไม่ทัน. เรียกใช้เมื่อ 18 กันยายน 2562 จาก <https://tna.mcot.net/view/5b6bd7cce3f8e40ad1f4bc40>
- Miles, M.B. & Huberman, A.M. (1994). Qualitative data analysis: An expand source book. (2nd ed.). Thousand Oaks, Calif: Sage.